

Renata Gardian-Miałkowska

Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach

ORCID: 0000-0002-1063-589X

DOI: 10.35464/1642-672X.PS.2020.3.08

Regulacje prawne odpowiedzialności pracowników oświaty w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie Konsekwencje doświadczenia przemocy u dzieci

Legal Regulations on the Responsibility of Employees to Prevent Domestic Violence Consequences Experiences of Violence at the Children

ABSTRACT: The purpose of the article is to familiarize the legal provisions regarding the prevention of domestic violence by educational workers (as well as the consequences of breaking it). The Blue Card procedure in pedagogical practice and the important role of a witness to violence were also discussed, especially during the period of isolation due to epidemiological threat. The consequences of the experience of violence in children are presented.

KEYWORDS: Blue Card procedure, official responsibility of educational workers, legal regulations in the field of counteracting domestic violence, the role of a witness, ethical dilemmas.

STRESZCZENIE: Celem artykułu jest przybliżenie przepisów prawnych dotyczących przeciwdziałania przez pracowników oświaty przemocy w rodzinie (a także konsekwencji ich nieprzestrzegania). Omówiono również procedurę „Niebieskiej Karty” z punktu widzenia praktyki pedagogicznej i istotną rolę świadka przemocy, szczególnie w okresie izolacji z powodu zagrożenia epidemiologicznego. Przedstawiono konsekwencje doświadczenia przemocy u dzieci.

SŁOWA KLUCZOWE: procedura „Niebieskiej Karty”, odpowiedzialność służbowa pracowników oświatowych, regulacje prawne w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie, rola świadka, dylematy etyczne.

Wprowadzenie

Procedura „Niebieskiej Karty” została opracowana przez Komendę Główną Policji, Komendę Stołeczną Policji we współpracy z Państwową Agencją Rozwiązywania Problemów Alkoholowych (PARPA) i weszła do powszechnego użycia w roku 1998. Obejmuje ona zazwyczaj ogół czynności, jakie powinny być podejmowane i zrealizowane w związku z uzasadnionym podejrzeniem przemocy w rodzinie. Co ważne, podjęcie odpowiedniej interwencji w tym zakresie nie wymaga zgody osoby doświadczającej przemocy w rodzinie. Wszystkie działania odbywają się zgodnie z ustaloną procedurą „Niebieskiej Karty”. Wszelkie uregulowania legislacyjne: zarówno procedura, jak i wzory formularzy, zostały zawarte w Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskiej Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz.U. 2011 nr 209 poz. 1245).

Obowiązek wszczynania procedury „Niebieskiej Karty” został zapisany w Ustawie o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z dnia 29 lipca 2005 roku (Dz.U. 2005 nr 180 poz. 1493). Wszczęcie procedury w myśl art. 9d ust. 4 może odbyć się w przypadku uzasadnionego podejrzenia zaistnienia przemocy w rodzinie, co może być rozumiane jako „zespół danych, który obiektywnie uprawdopodobnia fakt zaistnienia przemocy w rodzinie, a subiektywnie wywołuje u przedstawicieli podmiotów określonych w ustawie wysoki stopień podejrzenia”. Obowiązek ten został nałożony na każdego z przedstawicieli pracujących w następujących instytucjach: pomocy społecznej, gminnych komisjach rozwiązywania problemów alkoholowych, policji, placówkach oświatowych i ochronie zdrowia. Na podstawie § 11–16 tego rozporządzenia zostały określone odpowiednie zadania przedstawicieli tych instytucji, którzy mają obowiązek wszczęcia procedury w szczególności, gdy:

- pracownik ma podejrzenie o stosowaniu przemocy wobec członków rodziny w toku prowadzonych przez niego czynności służbowych i zawodowych;
- zgłoszenia dokona członek rodziny;
- takie podejrzenie zgłosi świadek przemocy.

Procedura „Niebieskiej Karty” w szkole

Aby nauczyciel mógł realizować zadania w ramach przeciwdziałania przemocy w rodzinie, a także wszczynać procedurę „Niebieskiej Karty” potrzebuje podstawowej wiedzy w tym zakresie. Wiedza ta jest mu niezbędna

do rozpoznania sytuacji dziecka, prawnych rozwiązań i możliwości udzielenia mu pomocy – szczególnie w sytuacji, gdy bezpieczeństwo dziecka w rodzinie jest zagrożone. Jeśli takiej wiedzy nie posiada, powinien ją uzyskać od szkolnych specjalistów (pedagogów i psychologów), wyspecjalizowanych instytucji (w tym na szkoleniach), a także od swoich przełożonych. Jest to ważne, jeśli nauczyciel ma podjąć odpowiednią i adekwatną interwencję przeciwdziałania przemocy wobec dziecka. Co istotne, nikt nie wymaga, aby nauczyciel / wychowawca był diagnostą w tym zakresie. Nie musi prowadzić wywiadu klinicznego, badać dziecka ani rozstrzygać czy dziecko mówi prawdę. Wystarczającym powodem do rozpoczęcia wszelkich działań może być jedynie otrzymanie informacji od ucznia dotyczącej przemocy wobec niego. Nauczyciel powinien również podjąć takie działania, gdy na podstawie informacji uzyskanych od świadka, innego dorosłego lub samego dziecka podejrzewa, że jego bezpieczeństwo w rodzinie może być zagrożone. W praktyce pedagogicznej znacznie częściej nauczyciele sporządzają notatkę służbową i nawiązują współpracę z pedagogiem i / lub psychologiem szkolnym, w przypadku obrażeń z pielęgniarką szkolną oraz dyrektorem szkoły. W przypadku podejrzenia przemocy w rodzinie ucznia w pierwszej kolejności pedagogzy / psychologowie szkolni najczęściej przeprowadzają na terenie szkoły rozmowy z rodzicem / rodzicami, co do których istnieje takie podejrzenie. Przyjętą dobrą praktyką jest prowadzenie takiej rozmowy również w obecności Dyrektora lub nauczyciela (wychowawcy), który zgłosił sprawę do szkolnego zespołu psychologiczno-pedagogicznego. W pierwszej kolejności celem takiej rozmowy jest uzyskanie informacji czy dane zdarzenie opisywane przez dziecko miało miejsce. Jest to również możliwość przedstawienia swojej wersji wydarzeń przez rodziców. W przypadku potwierdzenia stosowania przemocy uczestniczący zespół szkolny zwraca szczególną uwagę rodziców na konsekwencje stosowania przemocy wobec dziecka dla jego rozwoju. W trakcie tej rozmowy rodzice mogą otrzymać informację o uruchomienie procedury „Niebieskiej Karty”, która zostanie zgłoszona do Interdyscyplinarnego Zespołu ds. Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie (najczęściej istniejącego przy lokalnym ośrodku pomocy społecznej), który jest zobowiązany do rozpoznania sytuacji (Fenik-Gaberle, Kałucka, 2016, s. 6–7). W przypadku dalszych pytań i wątpliwości w tym zakresie można również skierować rodzica / rodziców do tego zespołu. Podkreśla się bardzo rolę specjalistów szkolnych (pedagogów, psychologów) w grupach roboczych zespołu interdyscyplinarnego, gdyż to oni reprezentują dziecko / ucznia w trakcie procedury „Niebieskiej Karty”, a także mogą z nim na bieżąco rozmawiać, monitorować i oceniać skuteczność pracy grupy (Podlewska, 2016, s. 20).

Ponadto rozpoznanie przemocy w rodzinie przez szkolnych specjalistów jest zgodnie z § 24 Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz.U. 2017 poz. 1591) „do szczególnych zadań pedagoga / psychologa w tym zakresie należą m.in.:

- diagnozowanie sytuacji wychowawczych w placówce oświatowej w celu rozwiązywania problemów wychowawczych stanowiących barierę i ograniczających aktywne i pełne uczestnictwo ucznia w życiu tej placówki;
- podejmowanie działań z zakresu profilaktyki uzależnień i innych problemów dzieci i młodzieży;
- inicjowanie i prowadzenie działań mediacyjnych i interwencyjnych w sytuacjach kryzysowych”.

Rola i zadania zarówno nauczycieli, jak i szkolnych specjalistów w placówce oświatowej są bardzo ważne, również pod względem ciężącej na nich odpowiedzialności służbowej. Taki obowiązek wynika z art. 6 Karty Nauczyciela (Dz.U. z 2019 r. poz. 2215), w związku z rzetelnym wykonywaniem przez nauczyciela zadań związanych z powierzonym mu stanowiskiem oraz podstawowymi funkcjami szkoły, tj. dydaktyczną, wychowawczą i opiekuńczą. Ten zapis uszczegółowia również ustawa Prawo Oświatowe (Dz.U. z 2020 r. poz. 910 i 1378) w art. 4, którego zapis mówi, że nauczyciel we wspomnianych wcześniej działaniach „ma obowiązek kierowania się dobrem uczniów, troską o ich zdrowie, postawę moralną i obywatelską z poszanowaniem godności osobistej ucznia”. Dlatego niewątpliwie zakres działalności zarówno nauczycieli, jak i pedagogów oraz innych pracowników oświatowych podejrzewających występowanie przemocy w rodzinie został określony w najważniejszych aktach prawnych dedykowanych placówkom oświatowym. Ponadto kwestie obowiązku służbowego w tym zakresie poruszają inne ustawy. Zgodnie z art. 12 pkt 1 Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z dnia 29 lipca 2005 roku (Dz.U. z 2020 r. poz. 218, 956): „osoby, które w związku z wykonywaniem swoich obowiązków służbowych lub zawodowych powzięły podejrzenie o popełnieniu ściganego z urzędu przestępstwa z użyciem przemocy w rodzinie, niezwłocznie zawiadamiają o tym Policję lub prokuratora”.

Podobne brzmienie ma art. 304 § 2 kpk. Podkreśla on, że wszystkie „instytucje państwowe i samorządowe, które w związku ze swą działalnością dowiedziały się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu, są obowiązane niezwłocznie zawiadomić o tym prokuratora lub Policję oraz przedsięwziąć niezbędne czynności do czasu przybycia organu powołanego do ścigania przestępstw lub do czasu wydania przez ten organ stosownego zarządzenia, aby

nie dopuścić do zatarcia śladów i dowodów przestępstwa”. Z kolei art. 304 § 1 kpk wskazuje, że taki obowiązek spoczywa na każdym, kto dowiedział się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu. Osoba taka również ma społeczny obowiązek zawiadomić Policję lub prokuratora. Ponadto zgodnie z art. 572 § 1 kpk każda osoba, której jest znane zdarzenie uzasadniające wszczęcie postępowania z urzędu, obowiązana jest zawiadomić o nim sąd opiekuńczy. Jednak w myśl art. 572 § 2 kpk szczególny obowiązek w tym zakresie ciąży m.in. na pracownikach placówek oświatowych.

Ponadto zgodnie z § 15 Rozporządzenia w sprawie procedury „Niebieskiej Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” z 2011 roku do „zadań pracowników oświatowych należą:

- „1) podejmowanie następujących działań, o których mowa w § 11 pkt. 2 lit. a i c, pkt 3 i 5.
 - udzielanie kompleksowych informacji o:
 - a) możliwościach uzyskania pomocy, w szczególności psychologicznej, prawnej, socjalnej i pedagogicznej; oraz wsparcia, w tym o instytucjach i podmiotach świadczących specjalistyczną pomoc na rzecz osób dotkniętych przemocą w rodzinie,
 - b) możliwościach podjęcia dalszych działań mających na celu poprawę sytuacji osoby, co do której istnieje podejrzenie, że jest dotknięta przemocą w rodzinie;
 - organizowanie niezwłocznie dostępu do pomocy medycznej, jeżeli wymaga tego stan zdrowia osoby, co do której istnieje podejrzenie, że jest dotknięta przemocą w rodzinie;
 - prowadzenie rozmowy z osobami, wobec których istnieje podejrzenie, że stosują przemoc w rodzinie, na temat konsekwencji takiego działania oraz informowanie ich o możliwościach podjęcia leczenia lub terapii i udziału w programach oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc w rodzinie;
- 2) diagnozowanie sytuacji i potrzeb osoby, co do której istnieje podejrzenie, że jest dotknięta przemocą w rodzinie, w tym w szczególności dzieci;
- 3) udzielanie kompleksowych informacji rodzicowi, opiekunowi prawnemu, faktycznemu lub osobie najbliższej o możliwościach pomocy psychologicznej, prawnej, socjalnej i pedagogicznej oraz wsparcia rodziny, w tym o formach pomocy dzieciom świadczonych przez instytucje i podmioty w zakresie specjalistycznej pomocy na rzecz osób dotkniętych przemocą w rodzinie”.

Nieprzestrzeżenie powyższych zapisów grozi pracownikom oświatowym konsekwencjami za niepodjęcie realizacji swoich obowiązków służbowych.

Takie konsekwencje zarówno karne, jak i cywilne, są wynikiem zaniedbania lub zaniechania wykonywania obowiązków zawodowych.

Nauczyciel jako funkcjonariusz publiczny, jeśli nie dopełni tego obowiązku, może ponosić odpowiedzialność karną z art. 231 kk, jeżeli zostanie stwierdzone, że jego zaniechanie wyrządziło szkodę na rzecz interesu publicznego lub prywatnego. Z kolei jego brak reakcji na krzywdzenie dziecka i nieudzielenie mu pomocy w sytuacji zagrożenia życia i zdrowia w art. 162 § 1 kk podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. Ponadto również rodzic / opiekun prawny dziecka może żądać od instytucji lub jej pracownika odszkodowania z tytułu poniesionej szkody.

Dlatego do zadań szkoły w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie należy:

- udzielenie informacji o formach pomocy dzieciom doznającym przemocy;
- udzielenie informacji o instytucjach i podmiotach świadczących tę pomoc;
- prowadzenie rozmów z osobami, wobec których istnieje podejrzenie, że stosują przemoc w rodzinie, na temat konsekwencji jej stosowania;
- poinformowanie osób stosujących przemoc w rodzinie o możliwościach podjęcia leczenia lub terapii (Podlewska, 2016, s. 22).

Natomiast do sposobów interwencji w przypadku podejrzenia lub stwierdzenia przemocy wobec dziecka w rodzinie należy:

- wszczęcie procedury „Niebieskiej Karty” – wypełnienie karty A w przypadku podejrzenia przemocy wobec dziecka w rodzinie;
- złożenie zawiadomienia o podejrzeniu popełnienia przestępstwa na Policję lub prokuraturę (wystarczająca jest wiarygodna wiadomość, a nie pewność popełnienia przestępstwa). Przy zawiadomieniu o popełnieniu przestępstwa, a szczególnie przy podejrzeniu zagrożenia życia, warto zawrzeć następującą informację i prośbę o: „sprawdzenie sytuacji dziecka i zapewnienie mu bezpieczeństwa zwłaszcza w porach wieczornych i w weekendy, kiedy pracownicy szkoły nie mają takiej możliwości. Prosimy o informację zwrotną dot. postępowania i podjętych kroków” (Gardian-Miałkowska 2019).
- złożenie wniosku o wgląd w sytuację rodzinną do Wydziału Rodzinnego i Nieletnich Sądu Rejonowego.

Procedura „Niebieskiej Karty” w praktyce pedagogicznej

Niebieska Karta może stanowić również dowód procesowy, co nie jest równoznaczne z zawiadomieniem o przestępstwie. Może zostać założona przy wystąpieniu jednorazowego incydentu lub powtarzających się incydentów prze-

mocy w rodzinie. Powszechnie istnieje przekonanie, że założenie „Niebieskiej Karty” jest proste. Autorka artykułu nie zgadza się z tym przekonaniem, gdyż w trakcie swojej pracy zawodowej wielokrotnie (i za każdym razem) towarzyszą jej wątpliwości, jakie kwestie powinna jeszcze ustalić lub o co dopytać. Takie wątpliwości nie mijały mimo, że poprzedzane one były szeregiem konsultacji z współpracującym zespołem psychologiczno-pedagogicznym.

Czy na pewno nie postąpiłam zbyt pochopnie, czy właściwie oceniłam daną sytuację? W warunkach szkolnych nie zawsze można łatwo rozstrzygnąć czy w rodzinie występuje przemoc. W takiej sytuacji doskonale sprawdzają się opracowane przez Instytut Psychologii Zdrowia „Niebieska Linia” kwestionariusze oceny ryzyka występowania przemocy w rodzinie wobec dziecka do lat 9 i powyżej 9 lat oraz odpowiednie dla nich propozycje postępowania w przypadku takiego podejrzenia w postaci algorytmu. Oba opracowane dokumenty są przeznaczone wyłącznie do użytku przez pracowników oświatowych. Autorka w trakcie pracy zawodowej zaobserwowała, że oba dokumenty są mało rozpowszechnione w placówkach oświaty, a niekiedy nie są znane szkolnym specjalistom w zakresie pomocy psychologiczno-pedagogicznej. A skoro nie są im znane, to jak oczekiwać tej wiedzy od nauczycieli?

Kolejne wątpliwości związane z zakładaniem „Niebieskiej Karty” budzą informacje zamieszczone w instrukcji do karty A, która powinna być wypełniana w obecności osoby doznającej przemocy. W przypadku dziecka doświadczającego przemocy sprawa się nieco komplikuje, gdyż zgodnie z zawartą tam instrukcją powinno się ją założyć w obecności rodzica niestosującego przemocy. Zdarza się, że w takich przypadkach rodzic może wywierać presję na osobę interweniującą, żeby tego nie robiła, że „sprawa się wyjaśni”, że „był to tylko raz”, że „to było dwa, trzy lata temu”, że „to chyba jakieś nieporozumienie”. Rodzice podczas takich rozmów często mają łatwość w usprawiedliwianiu swoich przemocowych zachowań na przykład niewłaściwym zachowaniem dziecka, problemami w szkole. Rodzice nierzadko wykazują tendencję do bagatelizowania tych zachowań, przyzwalania na zachowania przemocowe lub tłumaczenia przemocy fizycznej (Podlewska, 2016). Zdarza się, że opiekun współzależny od sprawcy stosującego przemoc, próbuje zatrzymać proces uruchomienia procedury „Niebieskiej Karty”. Dzieje się tak z różnych przyczyn, m.in.:

- z obawy przed agresją swojego partnera/ki;
- ze strachu przed konsekwencjami prawnymi grozącymi za dotychczasową bezczynność wobec przemocy;
- z przekonania, że to sprawa rodzinna, np.: „to nasz prywatny problem i nikomu nic do tego”; „niech szkoła zajmie się wychowaniem w szkole, ale nie wychowaniem w domu” (Gardian-Miałkowska, 2019);

- z braku przyzwolenia na mówienie o tym, co dzieje się w domu, komukolwiek innemu;
- z przekonania, że akty przemocy to nic takiego;
- z przyzwolenia na przemoc (np.: opiekunowie bywają przekonani, że jest to jedyna skuteczna metoda wychowawcza, lub że sami byli tak wychowywani i wyszli na ludzi itp.).

Przedstawione wyjaśnienia opiekunów mogą czasami wpłynąć na specjalistów i zmienić ich postrzeganie sytuacji. Dzieje się tak między innymi, gdy rodzice, zamiast wziąć odpowiedzialność za swoje postępowanie, mają w takich sytuacjach dużą umiejętność wchodzenia w relację goszczenia (np.: „Nie wiem, o co Pani chodzi, nie ma żadnego problemu, ten problem dotyczy...”) lub narzekania (np.: ma Pani rację, że jest problem, ale gdyby dzieciak inaczej się zachowywał, to by tak się nie działo). Wspomniana terminologia (relacja goszczenia i narzekania) jest wykorzystywana w modelu Terapii Skoncentrowanej na Rozwiązaniach (TSR), często stosowanej w pracy z osobami stosującymi przemoc i jej doświadczającej. Z doświadczeń zawodowych autorki wynika, że w sytuacji podejrzenia przemocy domowej towarzyszą duże dylematy i wątpliwości, które trudno pokonać, gdy rozmawia się w cztery oczy z drugim człowiekiem, który różnie reaguje – płaczem lub agresją. Jednakże musimy mieć świadomość, że jeśli ulegniemy, nie wytrzymamy presji, to zawiadziemy dziecko, które nam zaufało i ujawniło, co się dzieje w jego domu i że jest w nim krzywdzone. Istnieje spore prawdopodobieństwo, że dziecko może powiedzieć nam o doświadczaniu przemocy pierwszy i ostatni raz (bo gdy tylko wróci z przedszkola lub szkoły do domu, to „dostanie takie lanie, że mu się całkowicie odechce kiedykolwiek i komukolwiek mówić o tym, co dzieje się w jego domu” (Gardian-Miałkowska 2019). Zdarza się, że następnego dnia dziecko przychodzi (nieoficjalnie na polecenie rodziców) i odwołuje wszystko, co mówiło poprzedniego dnia, argumentując to lub tłumacząc „nieporozumieniem”, np.: „wczoraj źle się wyraziłem”, „źle mnie Pani zrozumiała” itp. Jednak w trakcie spokojnej rozmowy dziecko przyznaje, że rodzice kazali mu wszystko odwołać lub powiedzieć, że wszystko wymyśliło, że to nieprawda (Gardian-Miałkowska, 2019). Dziecko, mówiąc nam o tym, czego doświadcza, daje nam niejako upoważnienie do reprezentowania go, gdyż samo nie może złożyć zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa. Ten obowiązek spoczywa na rodzicach / opiekunach prawnych, ale również na wszystkich osobach dorosłych, z którymi dziecko ma kontakt, tj. sąsiadach, nauczycielach, pielęgniarkach szkolnych, pedagogach, psychologach itp.

Interesy dziecka mogą reprezentować poza rodzicami / opiekunami inne osoby dorosłe, gdyż do 13 r. ż. nie ma ono zdolności do czynności prawnych

w ogóle, a po ukończeniu 13 r. ż. ma tzw. ograniczoną zdolność do czynności prawnych. W ten sposób to nauczyciel, wychowawca, specjalista staje się jego przedstawicielem w świecie dorosłych. Z doświadczeń zawodowych autorki wynika, że warto w rozmowie z dzieckiem ujawniającym tzw. „tajemnicę rodzinną” dotyczącą przemocy domowej mu podziękować, że odważyło się nam o tym powiedzieć, że zdajemy sobie sprawę, że nie było to dla niego łatwe, że mu wierzymy, że to, co się dzieje, nie jest jego winą i nie ponosi za to odpowiedzialności, a ponoszą ją osoby dorosłe, których obowiązkiem jest zapewnienie mu bezpieczeństwa, że jesteśmy po jego stronie, i że teraz postaramy się mu pomóc (np.: „Dziękuję, że mi zaufałeś. Nie każdy ma taką odwagę, by powiedzieć o tym, że jest krzywdzony przez swoich rodziców. To nie Twoja wina i nie ponosisz odpowiedzialności za to, czego doświadczasz. Odpowiedzialność ponoszą Twoi rodzice, których obowiązkiem jest zapewnienie Ci bezpieczeństwa...”).

Przemoc domowa w koronoczasie

Oczywiście, należy pamiętać, że nie każde złe traktowanie drugiego człowieka jest równoznaczne z dokonaniem przestępstwa. Definicja znęcania się jako przestępstwa ściganego z urzędu została uregulowana w art. 207 kk, zgodnie z którym czyn znęcania się fizycznego lub psychicznego dokonywany jest wobec osoby najbliższej lub innej osoby pozostającej w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy, osoby nieporadnej ze względu na jej wiek, stan psychiczny lub fizyczny. Kolejne przesłanki dotyczą znęcania się połączonego ze stosowaniem szczególnego okrucieństwa oraz takiego, w następstwie którego dochodzi do odebrania sobie życia przez osobę doświadczającą przemocy, które wiążą się z odpowiednio surowszymi sankcjami dla osoby stosującej przemoc.

Ponadto warto zwrócić uwagę, że osoby stosujące przemoc dość często stosują strategię izolowania krzywdzonych osób i przejmowanie nad nimi kontroli, co w okresie izolacji związanej z kwarantanną jest niebezpieczne. Sytuacja ta może w osobach stosujących przemoc wzmacniać poczucie siły, zaś z kolei u osób dotkniętych przemocą wzmacniać poczucie osamotnienia i odosobnienia, co może prowadzić do podwójnego wykluczenia, zarówno w przestrzeni realnej, jak i wirtualnej. Głównymi źródłami informacji w tym zakresie są organizacje z telefonami zaufania.

Od 16 marca 2020 r. trwała izolacja domowa z powodu epidemii COVID-19, która stała się koszmarem dla wielu dzieci dotkniętych przemocą. Jak wynika z doniesień przedstawicieli Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę konsul-

tanci telefonu zaufania dyżurujący w tym czasie całodobowo, otrzymują dwa razy więcej wiadomości mailowych od dzieci. Piszą, gdyż nie mają możliwości rozmawiania o problemach, kiedy rodzic jest tuż obok, za ścianą i może usłyszeć, co mówią. Z relacji koordynatorki telefonu wsparcia Pauli Włodarczyk wynika, że dzieci deklarują, że wolą kontaktować się w godzinach nocnych. Mówią, że ten czas jest najgorszy w ich życiu. Często piszą o swoim obniżonym nastroju i myślach samobójczych. Niektóre z nich obawiają się, jak będzie wyglądało zaliczenie egzaminów w trybie zdalnym. Z danych Fundacji wynika, że konsultanci Telefonu Zaufania odebrali 5239 telefonów i 1145 wiadomości, aż 76 razy podjęto interwencje w przypadkach zagrożenia zdrowia i życia (Gazeta.pl 2020a). W Polsce niestety nie zostały odpowiednio szybko opracowane i wprowadzone rozwiązania systemowe niezbędne w takiej sytuacji, szczególnie, jeśli chodzi o ochronę zdrowia krzywdzonych dzieci. Im dłużej będą przebywać w zamknięciu, tym bardziej ich problemy będą narastać. Dodatkowo niepokój może wzbudzać fakt, że policja nie udostępnia na bieżąco danych statystycznych. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej nie ustosunkowało się do zgłaszanego problemu rosnącej skali ujawnianych przypadków przemocy domowej. Rzecznik Praw Obywatelskich złożył w tej sprawie do Minister Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej pisemny apel. Dotyczył on opracowania i wprowadzenia środków zaradczych wobec sytuacji osób doświadczających przemocy domowej i powoływał się na zalecenie przeciwdziałania temu zjawisku, a co zostało wpisane na „szczyt listy kluczowych zadań państwa” przy opracowywaniu strategii reakcji na skutki epidemii wirusa SARS-CoV-2 przedstawionej przez Åsę Regnér – Zastępczynię Dyrektora Wykonawczego UN Women (ONZ Kobiety) w dokumencie Checklist for COVID-19 (RPO 2020, s. 2). Rzecznik Praw Obywatelskich opracował również „Plan awaryjny dla osób doświadczających przemocy domowej w epidemii koronawirusa”, które mogą na jego podstawie dostosować sposób działania do swojej konkretnej sytuacji, uwzględniając jej specyfikę (potrzeby, warunki funkcjonowania, stan zagrożenia itp.) i zadbać o bezpieczeństwo swoje oraz innych bliskich dotkniętej przemocą. Dopiero 20 maja 2020 roku Prezydent Polski podpisał rządową nowelizację Kodeksu postępowania cywilnego (i innych ustaw), potocznie zwaną ustawą przemocową, w której wprowadzono rozwiązanie izolowania sprawcy przemocy od osoby krzywdzonej, co będzie kontrolowała i egzekwowała policja i żandarmeria wojskowa (w tym z użyciem środków przymusu). Jednak proponowanej ustawy nie można traktować jako reakcji adekwatnej do obecnie zaistniałej sytuacji. Można sformułować wobec niej kilka zastrzeżeń.

Po pierwsze, przepisy wejdą w życie dopiero po upływie 6 miesięcy. A co z osobami dotkniętymi przemocą do tego czasu? Nadal muszą radzić sobie jak do tej pory? Pozostają bez realnej pomocy.

Po drugie osoba stosująca przemoc może opuścić mieszkanie w terminie 14 dni, z tym, że sąd może przedłużyć ten okres na wniosek osoby doświadczającej przemocy. I tutaj pojawia się moje pytanie, dlaczego nie ma alternatywy opuszczenia miejsca zamieszkania przez sprawcę szybciej, skoro może on stanowić realne zagrożenie utraty zdrowia lub życia przez osoby pokrzywdzone. W takiej sytuacji osoby dotknięte przemocą mogą być zmuszone do opuszczenia mieszkania z dnia na dzień i pozostać bez dachu nad głową. A przecież ten problem jest znany również z okresu sprzed izolacji. Osoby doświadczające przemocy mogą wezwać policję, ale w sytuacji zagrożenia nie ma takiej możliwości, gdyż muszą w pierwszej kolejności dbać o bezpieczeństwo swoje i bliskich, szczególnie dzieci.

Nasilenie i wzrost przemocy domowej w czasie pandemii odnotowano również w innych krajach, np.: Francji (wzrost o 32%), Austrii, Hiszpanii, Nowej Zelandii, Wielkiej Brytanii i Chinach (wzrost o ponad 50%). Niektóre z krajów europejskich podjęły kroki w celu zapewnienia pomocy osobom doświadczającym przemocy. Hiszpańskie Ministerstwo ds. Równości zapewniło alternatywne miejsca tym osobom w przypadku zagrożenia zdrowia i życia np.: w hotelach w sytuacji, gdy zabraknie miejsc w placówkach pomocowych. Opracowano również dla nich poradnik. W porozumieniu z policją dopuszczono możliwość złamania kwarantanny i opuszczenia domów przez osoby bezpośrednio zagrożone przemocą (Gazeta.pl 2020b). Na takie rozwiązanie zdecydowała się również Wielka Brytania. Ponadto uruchomiła środki ratunkowe na pomoc potrzebującym w wysokości 1,6 mld funtów. Natomiast we Francji uruchomiono system alarmowy dla osób dotkniętych przemocą. Z danych statystycznych wynika, że w już w pierwszym tygodniu przymusowej izolacji odnotowano wzrost przemocy domowej o 32%, z tego w samej stolicy Francji o 36%. W związku z niepojętymi danymi Sekretarz Stanu ds. równości płci Marlène Schiappa utworzyła funkcjonujący w aptekach system alarmowy dla osób doświadczających przemocy, które będą mogły poinformować o swoim zagrożeniu za pomocą ustalonego kodu „Maseczka 19” i skontaktować się z policją (EURACTIV 2020).

Obecnie trudno nauczycielom i specjalistom ocenić, co dzieje się w domach ich uczniów, w związku z tym bardzo istotna jest tutaj rola sąsiadów (potencjalni świadkowie). Dlatego tak ważne jest, aby nikt nie był obojętny na krzyki słyszane za ścianą czy inne sygnały świadczące o przemocy. Warto reagować i wezwać policję, aby sprawdziła, co się dzieje.

Świadek w procedurze „Niebieskiej Karty”

Rola świadka nie jest łatwa, może wywoływać wątpliwości, wręcz uzasadnione, gdyż osoba stosująca przemoc może zagrozić bezpieczeństwu świadka lub jego bliskim, a nawet pozbawić go dobrego imienia. Osoba taka czasem nie przebiera w środkach. Mimo że świadek może odegrać bardzo istotną rolę i stworzyć szansę na zmianę sytuacji oraz ochronę osób krzywdzonych, to jednak wymaga to od niego ogromnej odwagi, by stawić czoła sprawcy przemocy. Autorka w swojej praktyce pedagogicznej spotkała się z różnymi formami wywierania nacisku na potencjalnych świadków przemocy lub osoby przyjmujące zgłoszenie o przemocy. Do najbardziej skrajnych, ale mających niestety miejsce, należały podpalenia, niszczenie mienia świadka, a nawet oskarżenia o wykorzystywanie seksualne dziecka i otwarte groźby, a także zapowiedzi ich realizacji w przypadku nieugięcia się świadka. W przypadku pedagoga, psychologa szkolnego można spotkać się ze składaniem oczerniających i fałszywych skarg wskazujących na nieetyczne zachowania, takie jak: manipulowanie, przetrzymywanie dziecka wbrew jego woli, np.: „pani zamknęła drzwi i powiedziała, że nie wypuści syna z gabinetu dopóty, dopóki nie powie, że rodzice go biją”, „pani zmanipulowała mojego syna, wypytując go o życie rodzinne” (Gardian-Miałkowska, 2019). Najgorszymi z oskarżeń, zarówno pod adresem świadka, jak i specjalisty, są wszelkie oskarżenia o czyny o znamionach nadużyć seksualnych, które mogą zniszczyć ich karierę zawodową, zdrowie fizyczne i psychiczne oraz „skazują” ich na kilka lat procesów sądowych mających na celu odzyskanie dobrego imienia. W przypadku specjalistów zatrudnionych w placówce oświatowej dużo również zależy od postawy dyrektora, i od tego, czy potrafi odeprzeć fałszywe oskarżenia i zatrzymać wcześniej opisany proces. Mogłoby się wydawać, że autorka artykułu przedstawiła najbardziej skrajny scenariusz. Niestety z doświadczeń zawodowych autorki wynika, że takie sytuacje niejednokrotnie mają miejsce. Zdarza się, że osoba posługująca się fałszywymi oskarżeniami, bierze odwet na osobach zgłaszających przemoc. Dlatego można powiedzieć, że świadkowie i osoby zgłaszające lub wszczynające procedurę „Niebieskiej Karty”, również powinny być objęte ochroną, aby do takich sytuacji nie dochodziło. Warto podkreślić, że to, co spotyka te osoby ze strony sprawcy, również ma znamiona przemocy. Idealnym scenariuszem jest sytuacja, kiedy w rozmowie, podczas której dziecko ujawnia doświadczenie przemocy, uczestniczy świadek. W innym przypadku może ziszczyć się najgorszy z możliwych scenariuszy. Intencją autorki artykułu nie jest ani straszenie, ani tym bardziej zniechęcanie do zgłaszania takich przypadków, jednakże

pragnie ona zaapelować o ostrożność w działaniu, aby osoby, które chcą zmienić los krzywdzonych dzieci, nie robiły tego kosztem zamiany własnego życia w koszmar. Dlatego też powinna być zagwarantowana ochrona tych osób i pomoc w takich sytuacjach.

Konsekwencje doświadczenia przemocy u dzieci

Doświadczenie przemocy wiąże się z odczuwaniem różnorodnych negatywnych i przytłaczających dzieci emocji, które zazwyczaj mają poważne i długofalowe skutki dla jakości ich życia. Wiele badań (Briere, 1992; Briere, Scott, 2010; Perry, Pollard, 1998 za: Odachowska, Woźniak-Prus, 2018, s. 9; Kulig, Saj, 2019, s. 17, 27) wskazuje, że doświadczenie przemocy ma ogromny wpływ na rozwój mózgu, szczególnie u dzieci w okresie niemowlęcym lub we wczesnym dzieciństwie (0–3). Dzieci w tym okresie nie mają jeszcze wykształconych dojrzałych mechanizmów obronnych, które pozwoliłyby im poradzić sobie z urazem, jakim jest niewątpliwie przemoc ze strony rodziców. Nie mają wiedzy o tym, jakie znaczenie nadać zdarzeniu, które miało miejsce. Utrudnia to również brak świadomych wspomnień, brak swobodnego i sprawnego operowania mową. To wszystko wpływa na trudności z radzeniem sobie z emocjami wywołanymi tymi wydarzeniami. Brak tzw. umiejętności zaradczych może mieć ogromny wpływ również na ich sposób zapamiętywania. Ponadto u dzieci dotkniętych przemocą zachowuje się tzw. utajona pamięć emocjonalna traumatycznych wydarzeń, które „zapisują się” w ich ciele. Emocje wpływają również na ukształtowanie się ich postawy ciała, która może się utrwalić (tzw. pamięć ruchowa ciała np: barki i głowa wysunięta do przodu, zapadnięty mostek, nierówne łopatki, przykurcze) (Widera-Wysoczańska, 2015; Kulig, Saj, 2019, s. 26). Wszelkie zmiany dokonujące się w budowie i funkcjonowaniu mózgu od najmłodszych lat niosą ze sobą również ryzyko ponoszenia konsekwencji przemocy jako zdarzenia traumatycznego w późniejszym okresie rozwoju (Levitan i in., 2003; Matza i in., 2003).

Dzieci dotknięte przemocą mogą dorastać w przeświadczeniu, że jest ona niezawodnym sposobem radzenia sobie z napotkanymi trudnościami, przeszkodami i odwzorowywać zachowania przemocowe. Może to prowadzić do swoistego „znieczulenia” dziecka, i przekonania, że takie sytuacje są czymś normalnym (Gerhardt, 2015, s. 199; Fenik-Gaberle, Kałucka, 2016, s. 8). Może to również sprawić, że dzieci te będą miały trudności we wczuwaniu się w czyjąś sytuację, i trudno będzie im wyobrazić sobie, jaki wpływ może mieć ich zachowanie na inne osoby. Dlatego tak istotne jest uświadamianie i rozpowszechnienie wiedzy o konsekwencjach wynikających z doświadczenia prze-

mocy. Niewątpliwie przemoc odciska mocne piętno i wywołuje u ofiar szereg niepokojących objawów (Gerhardt, 2015, s. 198–199; Wiśniewska, 2016, s. 53; Stauden, Janowski, 2016, s. 559; Kulig, Saj, 2019, s. 15), zwykle dostrzeganych w każdym obszarze rozwoju, tj. poznawczym, emocjonalnym, psychoseksualnym i psychospołecznym. Jednakże występowanie pojedynczego przejawu zachowania nie musi oznaczać, że dziecko doświadcza przemocy (Fenik-Gaberle, Kałucka, 2016, s. 8).

Doświadczenie przemocy lub zaniedbania przez dziecko wpływa na opóźnienia w rozwoju poznawczym (Badura-Madej, Dobrzyńska-Mesterhazy, 2004, s. 3; Ciszewska, Żyża, 2015, s. 83, 93–94; Fenik-Gaberle, Kałucka, 2016, s. 8–10), a więc na ich proces uczenia się, co stanowi w konsekwencji źródło ich trudności lub niepowodzeń edukacyjnych. Wiele tych dzieci ma trudności z utrzymaniem uwagi, w nauce są sztywne i mało elastyczne (Gray, 2010, s. 105–109 za: Helios, Jedlecka, 2017, s. 76). U młodszych dzieci można zaobserwować to już wcześniej, dzięki tzw. stereotypiom występującym w zabawie, np. dziecko w sposób uporczywy powtarza elementy zabawy, bawi się ciągle w to samo, nie zmienia żadnego elementu zabawy (tematem zabaw nie musi być przemoc). Jednakże występowanie tej sztywności w zabawie może już wskazywać na zaburzenia rozwojowe dziecka i bezpośrednio wpływać na ograniczenie sprawności procesów niezbędnych w edukacji, takich jak: koncentracja, percepcja, myślenie, pamięć, kontrola poznawcza i sprawność językowa. Mogą również pojawić się zaburzenia rozwoju mowy (np. jąkanie, mutyzm wybiórczy). Trudności w nauce mogą objawiać się swego rodzaju „nierównością”, co może wywoływać konsternację i dezorientację nauczycieli, bowiem jednego dnia uczeń nie potrafi wykonać zadania, a następnego dobrze radzi sobie z jego rozwiązaniem, podczas gdy kolejnego znów rozwiązanie sprawia mu ogromną trudność. Dzieciom z doświadczeniem przemocy często towarzyszy przekonanie o swojej winie, biorą odpowiedzialność za to, co się stało, co często jest widoczne w wypowiedziach dziecka, jego stosunku do siebie oraz jego sposobie uczestniczenia w życiu grupy rówieśniczej. Często wiele dzieci ma zauważalne trudności w rozwoju emocjonalnym. Bywa, że stają się lękliwe, wskutek czego nie potrafią wyrazić słowami swoich potrzeb, mają trudności z opowiedzeniem, co czują, i co się z nimi dzieje. Często towarzyszy im wszechobecny lęk i nadmierny stan podwyższonej czujności, napięcia, znaczna nadwrażliwość i pobudzenie, które odbierają im poczucie bezpieczeństwa i zaufania do ludzi dorosłych. Odczuwane emocje są tak silne i przytłaczające, że zakłócają prawidłowy rozwój samoregulacji. Zdarza się, że z powodu odczuwanego lęku bywają agresywne, nerwowe (złoszczą się lub płaczą bez konkretnego powodu). Niektóre z nich przejawiają inne reakcje nerwicowe,

np. tiki, obgryzanie paznokci, wrywanie sobie włosów czy brwi. Niektóre odcinają się od emocji, zachowują się w różnych sytuacjach, tak jakby nic nie czuły. Nie potrafią kontrolować własnych negatywnych emocji czy też adekwatnie reagować na sytuację. Szczególnie dzieje się to, gdy dzieci z doświadczeniem przemocy spotykają się z miejscami, barwami, zapachami, przedmiotami, sytuacjami, smakami, kształtami, efektami świetlnymi i ludźmi (tzw. wyzwalaczami), które przypominają im o traumatycznych zdarzeniach i „automatycznie” przenoszą je do miejsc i sytuacji z przeszłości (Kulig, Saj, 2019, s. 27; Gardian-Miałkowska, 2020, s. 189). Te wyzwalacze mogą prowokować cały wachlarz niepokojących i niestandardowych reakcji i zmian zachowania, które z „boku” wydają się nieadekwatne do sytuacji i nieodpowiednie dla wieku. Często te wielokrotne postawy, reakcje i zachowania są niezrozumiałe dla otoczenia szkolnego i spostrzegane jako niedojrzałość emocjonalna, psychiczna i społeczna. Jednakże, były one „właściwe” i pomocne w pierwotnej sytuacji zagrożenia, ponieważ pełnią one przede wszystkim funkcję strategii przetrwania (tj. walki, ucieczki lub zamrożenia / zastygnięcia), które związane są z ich wewnętrzną mobilizacją sił i przygotowaniem do walki lub ucieczki (Gray, 2010, za: Helios, Jedlecka 2017, s. 76). Doświadczenia traumy w domu rodzinnym, stosowanie strategii przetrwania utrudnia im również nawiązanie pozytywnych relacji rówieśniczych, co również często przekłada się na trudność w nawiązywaniu relacji międzyludzkich. Zatem doświadczenie przemocy przez dzieci wpływa również na ich kompetencje społeczne. W związku z tym ponoszą następujące skutki w rozwoju psychospołecznym (Badura-Madej, Dobrzyńska-Mesterhazy, 2004, s. 3; Ciszewska, Żyża, 2015, s. 83, s. 93–94; Fenik-Gaberle, Kałucka, 2016, s. 8–10):

- wycofanie się, izolowanie od grupy rówieśników;
- nieufność wobec innych;
- zachowania agresywne wobec rówieśników;
- nieposłuszeństwo (dotyczy dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym) lub zachowania opozycyjno-buntownicze (dotyczy dzieci w wieku szkolnym i młodzieży);
- prezentowanie niespójnych zachowań, nagłe zmiany zachowania;
- niechęć dziecka do powrotów ze szkoły do domu lub / i pojawianie się dużo wcześniej przed lekcjami;
- stosowanie przemocy wobec innych;
- zachowania ryzykowne (dotyczy dzieci w wieku szkolnym i młodzieży).

Natomiast innymi zauważanymi zaburzeniami w sferze psychoseksualnej u dzieci dotkniętych przemocą (Badura-Madej, Dobrzyńska-Mesterhazy 2004, s. 3; Ciszewska, Żyża 2015, s. 83, 93-94; Fenik-Gaberle, Kałucka 2016, s. 8-10) są następujące niepokojące objawy:

- zachowania masturbacyjne o charakterze kompulsywnym. Warto tutaj podkreślić, że masturbacja zwykle jest oznaką towarzyszącego dziecku napięcia emocjonalnego, nie zaś przemocy. U dzieci małych, do 4. roku życia, masturbacja stanowi element prawidłowego rozwoju psychoseksualnego;
- wypowiedzi dotyczące seksualności: używanie nowych, nieadekwatnych do wieku określeń dotyczących czynności seksualnych i / lub intymnych okolic ciała, nadmierne zainteresowanie seksualnością, wulgarne wypowiedzianie się na tematy z nią związane;
- odgrywanie przemocy seksualnej podczas zabawy;
- wiedza o seksualności nieadekwatna do wieku dziecka;
- kokietowanie osoby dorosłej, podejmowanie aktywnych zachowań o charakterze seksualnym;
- stereotypy występujące w zabawie związane z kontaktem seksualnym;
- uszkodzenia w obrębie narządów płciowych, nawracające infekcje narządów moczowo-płciowych;
- nadmierne zainteresowanie seksualnością;
- ryzykowne zachowania seksualne;
- zachowania o charakterze prostytucyjnym (dotyczy dzieci w wieku szkolnym i młodzieży).

Ponadto wiele dzieci z doświadczeniem przemocy cierpi na zespół stresu pourazowego (PTSD). Jednakże w przygotowanej roboczej wersji Międzynarodowej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-11 (WHO: 2018) w przypadku dzieci z doświadczeniem powtarzającej się lub przedłużającej się przemocy w rodzinie (m.in. powtarzające się wykorzystywanie seksualne lub fizyczne w dzieciństwie), od której ucieczka jest trudna lub niemożliwa, nastąpi zmiana tej klasyfikacji na złożony zespół stresu pourazowego (CPTSD – Complex PTSD). Jak sama nazwa wskazuje CPTSD jest zaburzeniem głębszym, gdyż zgodnie z wersją ICD-11 CPTSD składa się z sześciu klasterów objawów (znajdują się w nim trzy kryteria PTSD):

- (1) doświadczenie zdarzenia traumatycznego, bycie świadkiem lub styczność ze zdarzeniem lub zdarzeniami, które wiązały się ze śmiercią, zagrożeniem życia, poważnymi obrażeniami lub zagrożeniem integralności fizycznej własnej lub innych oraz zareagowanie silnym strachem, poczuciem bezradności i przerażenia; w przypadku dzieci mogą być to objawy związane z dezorganizacją zachowania lub pobudzeniem;
- (2) nieustanne przeżywanie na nowo zdarzenia traumatycznego przynajmniej w jeden z poniższych sposobów:
 - (2.1) nawracające intruzywne i powodujące cierpienie wspomnienia zdarzenia, takie jak: obrazy, myśli i wyobrażenia; w przypadku małych

- dzieci mogą występować powtarzające się zabawy związane z przeżywaną traumą;
- (2.2) nawracające, powodujące cierpienie sny o zdarzeniu; w przypadku dzieci mogą to być sny o nieokreślonej, przerażającej treści;
 - (2.3) zachowywanie się tak, jakby zdarzenie traumatyczne powracało (przypominające zachowania, jakie mają miejsce po przebudzeniu lub po spożyciu alkoholu, np.: złudzenia, halucynacje itp.); w przypadku małych dzieci mogą to być odgrywane scenki ze zdarzeń traumatycznych;
 - (2.4) intensywne cierpienie psychiczne w chwili ekspozycji na sygnały wewnętrzne lub zewnętrzne, które przypominają lub symbolizują zdarzenie traumatyczne;
 - (2.5) reaktywność fizjologiczna w momencie ekspozycji na sygnały wewnętrzne lub zewnętrzne, które przypominają lub symbolizują zdarzenie traumatyczne;
- (3) uporczywe unikanie bodźców kojarzonych z traumą oraz stopień ogólnej reaktywności (niewystępującej przed traumą), na co wskazują trzy (lub więcej) spośród poniższych symptomów:
- (3.1) dążenie do unikania myśli, uczuć lub rozmów kojarzonych z traumą;
 - (3.2) dążenie do unikania działań, miejsc lub ludzi wywołujących wspomnienie traumy;
 - (3.3) niezdolność przypomnienia sobie ważnego aspektu traumy;
 - (3.4) wyraźnie ograniczone zainteresowanie ważnymi zajęciami lub udziałem w nich;
 - (3.5) poczucie zobojętnienia lub wyobcowania;
 - (3.6) ograniczony zakres afektu (np.: niemożność doświadczania miłości);
 - (3.7) poczucie braku perspektyw na przyszłość.

Ponadto złożony zespół stresu pourazowego (CPTSD) charakteryzuje się:

- 1) rozregulowaniem emocji;
- 2) negatywną samooceną, której towarzyszy poczucie wstydu, winy lub niepowodzenia związane z traumatycznym wydarzeniem;
- 3) wystąpieniem trudności interpersonalnych w utrzymywaniu relacji i bliskości z innymi. Objawy te powodują znaczne upośledzenie życia osobistego, rodzinnego, społecznego (WHO 2018; Jowett i in., 2020; Wermczuk, Gardian-Miałkowska, 2020, s. 168–170).

Jak widzimy, lista możliwych zaburzeń u dzieci (zarówno psychologicznych jak i psychopatologicznych) po doświadczeniu przemocy u dzieci jest długa, a ich przyczyny złożone. Dlatego tak istotne jest przeciwdziałanie przemocy w rodzinie, i odpowiednia reakcja bliskiego otoczenia (tzw. świadków),

a także przede wszystkim pracowników oświatowych, których zadaniem jest nie tylko przestrzeganie prawa ww. zakresie, ale zadbanie o ich dobro i prawidłowy rozwój nawiązując współpracę z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi i organizacjami pozarządowymi wspierających dzieci doświadczającymi przemocy w rodzinie.

Bibliografia

- Badura-Madej, W., Dobrzyńska-Mesterhazy, A. (2004). Wpływ traumy na funkcjonowanie dziecka świadka. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania i praktyka*, 3(1), s. 1–12.
- Briere, J. (1992). Methodological issues in the study of sexual abuse effects. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 60(2), s. 196–203
- Briere, J., Jordan, C. E. (2004). Violence against woman: Outcome complexity and implications for treatment. *Journal of Interpersonal Violence*, 19, s. 1252–1276.
- Briere, J., Scott, C. (2010). *Podstawy terapii traumy. Diagnoza i metody terapeutyczne*. Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia PTP.
- Checklist for COVID-19 response by UN Women Deputy Executive Director Åsa Regnér. <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2020/3/news-checklist-for-covid-19-response-by-ded-regner> (dostęp: 20.05.2020).
- Ciszewska, K., Żyza, S. (2015). *Wspomaganie szkół w zakresie interwencji kryzysowej*. Warszawa: ORE.
- EURACTIV. (2020). *Koronawirus: Przymusowa kwarantanna zwiększa przemoc domową we Francji*. <https://www.euractiv.pl/section/polityka-wewnetrzna-ue/news/koronawirus-przymusowa-kwarantanna-zwieksza-przemoc-domowa-we-francji/> (dostęp: 30.04.2020).
- Fenik-Gaberle, K., Kałucka, R. (2016). *Przemoc w rodzinie – działanie pracowników oświaty*. Warszawa: ORE.
- Gardian-Miałkowska, R. (2019). Niepublikowane notatki własne dotyczące wszczęcia procedury NK. Warszawa.
- Gardian-Miałkowska, R. (2020). Konsekwencje przebytej traumy w zależności od rozwoju dziecka. W: R. Gardian-Miałkowska, E. Weremczuk, M. Przybysz-Zaremba, *Specjalne potrzeby edukacyjne w praktyce pedagogicznej. Wybrane obszary i rozwiązania*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Gazeta.pl (2020a). EURACTIV.pl: *W izolacji rośnie przemoc domowa. Na Wyspach ofiary łamią kwarantannę, Hiszpania lokuje je w hotelach*. <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,173952,25839972,euractiv-w-izolacji-rosnie-przemoc-domowa-na-wyspach-ofiary.html> (dostęp: 15.04.2020).
- Gazeta.pl (2020b). „Tych telefonów są tysiące”. *Domowa izolacja koszmarem dla dzieci doświadczających przemocy*. <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,173952,25839916,od-zawsze-chcialy-dzwonic-noca-domowa-izolacja-koszmarem.html#BoxWOpImg1> (dostęp: 15.04.2020).
- Gerhardt, S. (2015). *Znaczenie miłości. Jak uczucia wpływają na rozwój mózgu*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gray, D. D. (2010). *Adopcja i przywiązanie. Praktyczny poradnik dla rodziców*. Sopot: GWP.
- Helios, J., Jedlecka, W. (2017). *Współczesne oblicza przemocy. Zagadnienia wybrane*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Jowett, S., Karatzias, T., Shevlin, M., & Albert, I. (2020). Differentiating symptom profiles of ICD-11 PTSD, complex PTSD, and borderline personality disorder: A latent class analysis

- in a multiply traumatized sample. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 11(1), 36–45. <https://doi.org/10.1037/per0000346>.
- Kulig, B., Saj, T. (2019). *Szkoła wrażliwa na traumę. Jak wspierać dziecko z doświadczeniem traumy w procesie edukacji*. Warszawa: Stowarzyszenie „SOS” Wioski Dziecięce.
- Levitan, R. D., Rector, N. A., Sheldon, T., Goering, P. (2003). Childhood adversities associated with major depression and/or anxiety disorders in a community sample of Ontario: issues of comorbidity and specificity. *Depression and Anxiety*, 12(1), s. 34–42.
- Matza, L. S., Revicki, D. A., Davidson, J. R., Stewart, J. W. (2003). Depression with atypical features in the National Comorbidity Survey: classification, description, and consequences. *Archives of General Psychiatry*, 60(8), s. 817–826.
- Odachowska, E., Woźniak-Prus, M. (2018). Trudna diagnoza. Kontrowersje wokół PTSD i ADHD. *Psychologia Wychowawcza*, 13, s. 7–24.
- Perry, B. D., Pollard, R. A. (1998). Homeostasis, Stress, Trauma, and Adaptation: A Neurodevelopmental View of Childhood Trauma. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 7(1), 33–51, viii.
- Podlewska, J. (2016). *Uwaga dziecko! Realizacja procedury „Niebieskie Karty” w sytuacji przemocy w rodzinie wobec dziecka. Poradnik dla członków zespołów interdyscyplinarnych i grup roboczych*. Warszawa: Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.
- Raport podsumowujący działalność Ogólnopolskiego Pogotowia dla Ofiar Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia” w 2019 roku prowadzonego przez Stowarzyszenie na Rzecz Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na zlecenie PARPA.
- Rothschild, B. (2014). *Ciało pamięta. Psychofizjologia traumy i terapia osób po urazie psychicznym*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- RPO, (2020a). *Wystąpienie do Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej*. https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Wystapienie_do_Minister_Rodziny.pdf (dostęp: 20.05.2020).
- RPO, (2020b). *Plan awaryjny dla osób doświadczających przemocy domowej w epidemii koronawirusa*. https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Osobisty_plan_awaryjny_poradnik_0.pdf (dostęp: 20.05.2020).
- Stauden, S., Janowski, K. (2016). Trauma – kontrowersje wokół pojęcia diagnoza, następstwa, implikacje praktyczne. *Roczniki Psychologiczne*, 19, 3, s. 549–565.
- Van der Kolk, B. (2018). *Strach ucieleśniony. Mózg, umysł i ciało w terapii traumy*. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca.
- Weremczuk, E., Gardian-Miałkowska, R. (2020). Rozpoznanie traumy zgodnie z kryteriami diagnostycznymi. W: R. Gardian-Miałkowska, E. Weremczuk, M. Przybysz-Zaremba, *Specjalne potrzeby edukacyjne w praktyce pedagogicznej. Wybrane obszary i rozwiązania*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- WHO, (2018). *Mortality and Morbidity Statistics (wersja robocza)*. <https://icd.who.int/browse-11/l-m/en> (dostęp: 27.03.2020).
- Widera-Wysoczańska, A. (2015). *Ciało pamięta. Dlaczego traumy pozostawiają ślad w naszym ciele*. <https://www.psychologiwygładu.pl/2015/06/ciao-pamieta-dlaczego-traumy.html> (dostęp: 13.02.2020).
- Wiśniewska, L. A. (2016). Trauma dziecka a funkcjonowanie w szkole. *Zeszyty Naukowe KSW*, 43, 15, s. 43–60.

Akty prawne

Karta Nauczyciela (Dz.U. z 2019 r. poz. 2215).

Kodeks karny

Kodeks postępowania cywilnego

Kodeks postępowania karnego

Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. Nr 9, poz. 59, ze zm.)

Konwencja o prawach dziecka (Dz.U. z 1991 r. nr 120, poz. 526).

Prawo Oświatowe (Dz.U. z 2020 r. poz. 910, 1378).

Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz.U. 2017 poz. 1591).

Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz.U. 2011 nr 209 poz. 1245).

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 r. (Dz.U. 1982 nr 35 poz. 228).

Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z dnia 29 lipca 2005 (Dz.U. z 2020 r. poz. 218, 956).